

Infància, política i participació

Carme Panchón¹

Actualment es concep l'infant com un subjecte amb drets i membre actiu de la societat. Malgrat aquest reconeixement, s'ha de seguir treballant per fer visible la infància i defensar la seva qualitat de vida com a criteri fonamental. Per fer visible la infància i les seves famílies, des d'una perspectiva global i integradora de la infància com a grup social, és necessari conèixer quines són les seves condicions de vida i quins són els problemes emergents.

Segons la Convenció sobre els drets de l' Infant, adoptada per les Nacions Unides el 20 de novembre de 1989, en el seu article primer (Definició d'infant) s'entén per infant tot ésser humà des del seu naixement fins als divuit anys d'edat, llevat que legalment hagi aconseguit la majoria d'edat.

Habitualment, però, encara que es parteixi d'aquesta concepció d'infant s'ha de fer esment de les diferents etapes del cicle vital de la persona al llarg d'aquest període: infància i adolescència. Aquesta concreció es fa necessària ja que la imatge amb la qual s'acostuma a identificar aquesta etapa de la vida, per a un sector important de la població, és una imatge de nen petit o de nena petita. En aquest sentit, la mateixa Administració amb responsabilitat en aquesta matèria s'anomena Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència.

Investigadors i professionals coincideixen a afirmar:

Que no es poden reivindicar els drets dels infants separatament dels drets de la família o d'aquells que la supleixen per determinades circumstàncies. Que els principals factors de risc per a la infància es troben en els contextos familiars, escolars i socials.

Que el paper de les administracions públiques és vetllar pels drets de la infància i aconseguir la justícia en l'aplicació d'aquests drets.

Que la responsabilitat de les administracions que tenen competència en aquesta matèria és posar en marxa els mecanismes

¹Sotsdirectora del Consorci Institut d'Infància i Món Urbà.

Als inicis d'un nou segle es produeix un consens en el reconeixement de la infància com a grup social, com a subjecte amb drets. Drets que queden recollits principalment en la Convenció sobre els drets de l'infant

oportuns per detectar i evitar processos d'exclusió que poden afectar sectors de la població amb determinades condicions socioeconòmiques, culturals i professionals especialment vulnerables.

Que s'ha de fer una profunda reflexió sobre l'evolució de la infància i els processos iniciats des del sistema de polítiques de protecció social.

Que s'ha de prioritzar la intervenció educativa, ampliant el concepte d'educació i incorporant l'educació com un instrument de canvi personal i social.

Als inicis d'un nou segle es produeix un consens en el reconeixement de la infància com a grup social, com a subjecte amb drets. Drets que queden recollits principalment en la Convenció sobre els drets de l'infant, tal com hem mencionat, i de la qual volem destacar dos articles més que són fonamentals per orientar qualsevol acció vers aquest sector de la població:

L'article 4 (Aplicació dels drets) recull que és obligació de l'Estat adoptar les mesures necessàries per donar efectivitat a tots els drets reconeguts en aquesta convenció.

L'article 12 (L'opinió de l'infant) diu que l'infant té dret a expressar la seva opinió i que aquesta sigui tinguda en compte en tots els assumptes que l'afectin.

L'aplicació dels drets dels nens i nenes s'ha de concretar en les polítiques públiques que es despleguen en educació, família, salut, lleure, participació, prevenció de risc, etc.

La rapidesa i la profunditat en els canvis que es produeixen constantment en la nostra societat, amb la dificultat d'assimilació i assentament d'aquests, influeixen en gran manera en la vida quotidiana. Inevitablement, hem de fer referència a qüestions conegudes per tothom com la globalització, la mundialització, el desenvolupament de les tecnologies de la informació i la comunicació, els avenços científics, entre altres. Totes aquestes dimensions tenen una gran influència en l'aparició de noves relacions socials i en l'aparició de noves necessitats emergents.

Per tant, és important conèixer les condicions de vida dels nens i de les nenes i de les seves famílies, les dinàmiques familiars, les relacions que mantenen amb l'escola i amb l'entorn. En definitiva, conèixer les condicions que permeten als pares i als fills exercir les seves responsabilitats tant dins l'àmbit familiar com dins l'àmbit social.

Els canvis en les estructures i les relacions familiars, i els estils de vida adolescents emergents en una societat marcada pel consum, la competitivitat i l'individualisme, poden conduir al trencament de vincles entre alguns adolescents i la seva comunitat. Aquesta situació pot conduir alguns infants i joves a processos d'exclusió social.

Prevenir, a partir de tenir una visió actualitzada i precisa de les causes, de l'evolució i de la realitat dels problemes que poden afectar la població més feble –la infància i l'adolescència– és el primer pas per gaudir d'unes polítiques socials d'infància de qualitat.

Treballar el nivell preventiu de situacions que es poden complicar i, fins i tot, deteriorar i no recuperar-se és pensar en els subjectes com a primeres persones.

Una societat tan canviant com la nostra ha de revisar i adequar permanentment la seva política social. Això requereix una fonamentació basada en la detecció de les necessitats emergents, així com la prevenció i la planificació de les actuacions més eficaces per satisfer-les.

Les administracions públiques han de garantir a la ciutadania uns nivells de vida òptims, especialment als col·lectius més vulnerables. En aquest sentit, l'educació és un element clau per al canvi personal i social. És un instrument per al canvi en una societat en canvi constant. L'educació de les persones es dona en diferents contextos i al llarg del seu cicle vital.

Investigacions relacionades amb la desigualtat social afirmen que els veritables obstacles per a la igualtat d'oportunitats es poden sintetitzar en tres àmbits, que són els següents: la família, l'escola i l'entorn.

Perquè una realitat sigui susceptible de canvi, a més d'una anàlisi en profunditat, requereix la predisposició i la implicació d'aquells

Les administracions públiques han de garantir a la ciutadania uns nivells de vida òptims, especialment als col·lectius més vulnerables. En aquest sentit, l'educació és un element clau per al canvi personal i social

grups que realment poden modificar les situacions que generen la desigualtat d'oportunitats.

Aquesta realitat, que no és nova, es va manifestant al llarg dels anys tant per part del sector professional com per diferents experts en aquestes temàtiques. Un dels objectius principals de qualsevol projecte hauria de ser aconseguir la participació dels ciutadans i ciutadanes, sigui quina sigui la seva edat i condició. Posar en marxa actuacions preventives, d'integració i solidàries utilitzant com a eixos principals la coordinació, la col·laboració i la cooperació entre els diferents agents de la comunitat.

“La vertadera ciutadania s'aprèn, i s'experimenta al veïnat, amb la família, a la vida associativa, al municipi i, per descomptat, a l'escola i als centres de formació i, sempre, per mitjà de l'exercici quotidià –en qualsevol d'aquests àmbits– dels nostres drets i llibertats” (Mayor Zaragoza, F., 2002).

El repte per a la consecució d'un major nivell d'igualtat consisteix a incrementar la capacitat dels individus i les societats per reduir la vulnerabilitat davant la pobresa i promoure l'autonomia de les persones. En l'actualitat, sobretot s'intenta identificar els processos a partir dels quals algunes persones o sectors de la societat arriben a no tenir l'accés als recursos més essencials.

L'exclusió social seria el terme per descriure qualsevol transformació del medi social que tingui com a efecte limitar a qualsevol grup social l'accés als recursos necessaris per satisfer les necessitats bàsiques.

En aquest sentit, Parra i Tortosa (2002) defineixen l'exclusió social com “el conjunt de processos estructurals, pautes ideològiques i culturals, tendències socials i mecanismes que produeixen l'empobriment personal o col·lectiu”. Sen (2000) destaca que la primera aportació del concepte d'exclusió social és insistir sobre el funcionament relacional dels factors que produeixen la pobresa. La segona aportació destaca que, dins d'aquesta perspectiva, la pobresa no s'entén com un procés que té el seu origen en el comportament de l'individu, sinó en processos socials més amplis: en la interrelació interpersonal o en les oportunitats. Per exemple: el mercat laboral, els serveis

públics, les polítiques socials o el mateix ordenament de l'economia mundial.

Però malgrat aquestes definicions, que sens dubte marquen un canvi de perspectiva en la comprensió de les situacions que generen desigualtat d'oportunitats, no podem caure en l'oblit que l'exclusió social afecta persones, les quals poden patir, entre altres: major mortalitat, mancances de béns bàsics (habitatge, aliments), menors oportunitats de desenvolupament educatiu, manca de participació en les institucions socials, atur o treball precari.

Doyal i Gough (1994) assenyalen que per a la satisfacció de les necessitats personals cal que l'individu sigui autònom, és a dir, que tingui capacitat de prendre opcions informades sobre què fer i com portar-ho a terme. Per descomptat, disposar de mitjans econòmics serà un mecanisme per assegurar l'autonomia personal, però també posseir un determinat nivell de coneixements i participar d'un entorn social que permeti actuar lliurement i expressar les opinions personals.

Des d'una perspectiva pedagògica, d'intervenció socio-educativa, l'exclusió social és el procés de separació respecte a les possibilitats econòmiques, polítiques i/o culturals derivades de la vinculació social. L'exclusió social equival a la separació o privació dels canals que possibiliten sentir-se membre d'una comunitat. L'exclusió social i el procés de marginalització es donen quan hi ha una sèrie de trencaments amb vincles econòmics, territorials, residencials i/o sociopolítics que es van autoalimentant (Petrus; Panchón; Gallego; 2002).

En els darrers anys s'ha produït un avanç important en matèria de lluita contra l'exclusió social amb la mobilització de recursos per part d'organismes públics i privats. D'alguna manera, es pretén seguir les recomanacions de diferents organismes internacionals (Diamantopoulou, A., 2001) que intenten advertir com alguns canvis estructurals en la societat, malgrat ser positius per a la majoria, podrien crear nous riscos de pobresa i d'exclusió social per als grups especialment vulnerables si no es desenvolupen estratègies adequades.

En els darrers anys s'ha produït un avanç important en matèria de lluita contra l'exclusió social amb la mobilització de recursos per part d'organismes públics i privats

Es constata en l'actualitat la gran transformació de les famílies i la necessitat de polítiques de suport.

Aquests canvis, entre altres, fan referència a: La transformació del mercat laboral resultant de la globalització i el creixement tan ràpid de la societat del coneixement i les tecnologies de la informació i la comunicació; els canvis demogràfics caracteritzats per l'augment de l'edat de vida i la reducció de la taxa de natalitat; una tendència creixent a la diversitat ètnica, cultural i religiosa; el canvi en l'estructura de les llars a causa de l'augment de les separacions familiars i una desaparició progressiva del caràcter institucional de la vida familiar i l'evolució del paper dels homes i de les dones.

Plantejar-se, per tant, la qualitat de vida dels infants com a criteri fonamental, des d'una perspectiva global i integradora de la infància com a grup social, porta a estudiar aquesta realitat, detectar tendències, reconèixer les noves necessitats i cercar recursos.

Es constata en l'actualitat la gran transformació de les famílies i la necessitat de polítiques de suport.¹

Es constata que la infància cada cop és més vulnerable i que augmenta la infància exclosa, com a conseqüència d'aspectes que hem presentat anteriorment.

Es constata que la infància cada cop és més vulnerable i que augmenta la infància exclosa, com a conseqüència d'aspectes que hem presentat anteriorment.

Pel que fa a l'educació, s'ha de destacar un dels problemes fonamentals de l'escolarització, que és la insuficiència de places públiques per a l'etapa de 0 a 3 anys.² Pel que fa al finançament educatiu, a Catalunya és insuficient. Catalunya, juntament amb Navarra i el País Basc, és una de les comunitats autònomes que destina més diners públics a finançar el sector privat de l'ensenyament. Es detecta una creixent dualització o especialització social dels centres docents basant-se en la capacitat

¹ A l'Estat espanyol, la despesa en prestacions monetàries per a les famílies disminueix entre el 1980 i el 1997. Passa del 0,47% al 0,22% del PIB. Les prestacions econòmiques en serveis per a les famílies per a fills menors de 15 anys són les més baixes de la UE.

² En aquesta etapa, a Catalunya les places del sector privat (al voltant del 65%) doblen les del sector públic (35%). A Barcelona, aproximadament 1800 infants es queden sense plaça cada any a l'escola pública de la ciutat, majoritàriament municipal, que només pot satisfer el 44% de la demanda expressada.

econòmica de les famílies. L'aportació de les famílies a la despesa educativa és molt important.³ Creix el malestar docent i es detecta un increment preocupant de la violència, més verbal que física, entre l'alumnat dels centres escolars.

Una part significativa de la població d'entre 16 i 19 anys desitja incorporar-se al mercat de treball. En els darrers cinc anys l'ocupació d'aquest sector de la població ha crescut a Catalunya en valors absoluts i en percentatge;⁴ la contractació, però, és marcada pel domini de la temporalitat que, en aquesta franja d'edat, és un 7,8% superior sobre el conjunt de la població.

El mercat laboral, a més de proporcionar una feina, també és la forma d'accés a qualsevol tipus d'avantatges socials, d'aconseguir un major prestigi i moltes més coses.

Quan es parla de quines són les condicions de salut de la infància, es pot manifestar que els principals problemes de salut dels infants i, sobretot, dels adolescents, tenen una relació estreta amb les formes i estils de vida d'una societat com la nostra. S'ha de destacar que, a partir dels 15 anys, els menors tenen una gran accidentalitat a la carretera, que passa a ser l'espai d'una gran part dels accidents. A la província de Barcelona, de totes les defuncions per causes externes, les provocades per accidents de vehicles de motor en la franja d'edat de 15 a 24 anys és d'un 61%. El consum d'alcohol, sobretot al llarg del cap de setmana, és un factor associat a aquesta accidentalitat viària en els adolescents i joves. Un sector important de la població adolescent pot tenir uns hàbits alimentaris poc disciplinats. Aproximadament un 30% dels adolescents barcelonins no esmorzen cada dia, el 41% de noies i el 10% de nois adolescents diuen haver fet dieta alguna vegada. Un problema emergent són les malalties mentals i els estats depressius en els adolescents. Un 17% de noies i un 6% de nois en aquesta etapa del cicle vital manifesten tenir sentiments intensos o molt intensos de tristesa.

³ Durant el curs 1997-1998, les AMPA de Catalunya van aportar al voltant de 1000 milions de pessetes per finançar equipaments, adquirir material i promoure activitats educatives com sortides, colònies i altres.

⁴ Per gènere, les dones evidencien una situació més crítica respecte a l'ocupació masculina. Dels joves ocupats, el 61,8% són homes i el 38,2% són dones.

Amb relació a quin ús fan del temps lliure, es pot dir que, de la infància i la joventut, es disposa d'informació relativa a activitats educatives institucionalitzades en temps no escolar, a la pràctica esportiva, a l'associacionisme i al voluntariat juvenil. Creix la importància quantitativa del sector del lleure organitzat, que assumeix funcions que es deriven dels nous canvis socials.⁵ Bona part dels nens i nenes de Barcelona dediquen la seva jornada no escolar a la realització d'activitats educatives institucionalitzades, entre les quals destaquen la pràctica esportiva, les activitats de tipus acadèmic i les de tipus artístic. La proporció més elevada d'infants i adolescents que practiquen algun esport es concentra en la franja dels 6 als 12 anys. Els nois s'inclinen per la pràctica del futbol i les noies per la gimnàstica de manteniment i la natació recreativa.⁶ Si ens centrem en els recursos municipals dedicats al lleure infantil i adolescent de Barcelona, observem que es localitzen majoritàriament als districtes menys benestants. La població que fa activitats de voluntariat és molt baixa en aquesta edat.

S'està produint una profunda transformació en les vies de comunicació entre els adolescents i els joves i la societat. Per a aquesta generació, el consum té un paper primordial en la construcció de les identitats. Els seus hàbits de consum s'orienten a la utilització de productes i llenguatges proveïts pel mercat massiu. Cerquen diferenciar-se a partir dels seus gustos musicals, la vestimenta, el llenguatge, els llocs de trobada i de reunió, el pírcing, els tatuatges. Els menors utilitzen els béns i les activitats del consum per construir la seva identitat personal. Igual que els adults, són grans consumidors de televisió, encara que la miren menys estona. Estar amb els amics és central en el lleure adolescent i juvenil, especialment els caps de setmana. El consum de noves tecnologies digitals és més alt entre adolescents i joves

⁵ Per exemple: suplència, reforç, complement d'altres institucions educatives com l'escola i la família. Custòdia infantil, a causa de la incorporació de la dona al món del treball, a la disfuncionalitat dels horaris i calendaris laborals i escolars, entre altres.

⁶ La dotació d'espais esportius a Barcelona varia a cada districte. Els districtes més ben dotats en infraestructura esportiva són el de Sarrià-Sant Gervasi, seguit dels d'Horta-Guinardó, les Corts i Sants-Montjuïc; el districte menys dotat és el de Ciutat Vella.

que entre adults. L'any 2001 es calcula que el 46,6% d'adolescents entre 12 i 16 anys de Barcelona utilitzen Internet.

Finalment volem destacar alguns aspectes relacionats amb les desigualtats i la infància en risc. Tal com hem remarcat anteriorment, com a conseqüència de les importants transformacions que afecten la nostra societat en els terrenys econòmic, social i familiar, estan apareixent noves realitats i demandes que són difícilment assumibles per les tradicionals polítiques públiques actuals. Amb relació a la pobresa infantil, la polarització social es projecta sobre famílies amb fills i filles menors d'edat.⁷ L'Estat espanyol, juntament amb el Regne Unit i Irlanda, és un dels països de la Unió Europea amb un dels percentatges més elevats de pobresa infantil i també un dels que presenten uns diferencials més grans entre la taxa de pobresa de la població general i la infantil.

Augmenta el nombre general d'usuaris atesos pels serveis socials d'atenció primària (SSAP). Malgrat la davallada de la població catalana menor de 18 anys, el nombre d'usuaris menors d'edat atesos pels serveis d'atenció primària augmenta per sobre de l'increment d'usuaris en general.⁸ Ciutat Vella és el districte de Barcelona amb més demandes als SSAP, però l'increment és més gran als districtes de Sants i l'Eixample.

A Barcelona, les demandes més freqüents als serveis socials són per problemes laborals i d'habitatge; aquestes s'han incrementat durant els anys 1998 i 1999.

Respecte als infants i adolescents, s'incrementen les demandes relacionades amb la manca de recursos educatius i el fracàs escolar i, sobretot, les relacionades amb problemes d'àmbit personal i de relació familiar, conflicte social i malaltia mental.

com hem remarcat anteriorment, com a conseqüència de les importants transformacions que afecten la nostra societat en els terrenys econòmic, social i familiar, estan apareixent noves realitats i demandes que són difícilment assumibles per les tradicionals polítiques públiques actuals

⁷ El 1996 es calcula que a Catalunya hi ha uns 105.000 menors de 16 anys pobres, que representen l'11% de la població catalana d'aquesta edat. D'aquests, aproximadament el 50% (uns 60.000 menors) pateixen una pobresa extrema (lars pobres amb una despesa equivalent inferior a 40.000 pessetes anuals).

⁸ A Barcelona han passat de 22.535 l'any 1996 a 32.523 l'any 1999 (increment de gairebé el 50%).

Els menors sota mesura de protecció han augmentat en un 20% entre l'any 2000 (5.085 nens i nenes) i l'any 2001 (5.548). L'any 2001 hi havia a Catalunya 43 equips d'atenció a la infància i l'adolescència (EAIA), que atendien un total de 10.085 casos. Les llistes d'espera per atendre els menors en situació de risc social encara mantenen xifres altes. L'any 1999 hi havia a Catalunya 3.384 menors en espera de resoldre la seva situació de protecció: uns 1.843 en estudi per part dels EAIA, uns 1.418 menors en situació d'espera d'estudi i 123 en espera de centre.

La incapacitat educativa i relacional de les famílies, seguida de les drogodependències i les conductes inadequades, constitueixen les principals causes d'ingrés de menors en centres residencials.

A Catalunya, el nombre de menors estimat que podien patir maltractaments l'any 2000 era d'uns 5000, que representen un 18% de la població catalana d'aquestes edats. D'aquests, un 73% correspon a negligències, un 39% a maltractament psíquic i un 15% a maltractament físic.

34

El conjunt de professionals dels serveis d'atenció primària i especialitzada, en un 75% creuen que manquen recursos per donar una resposta adequada a les problemàtiques que reben i que hi ha poca coordinació entre els diferents serveis.

L'any 2001 a Catalunya van passar per justícia juvenil 5.243 menors entre 14 i 18 anys, xifra que representa un increment del 33% respecte a l'any 2000.

Els especialistes en infància i legislació remarquen la necessitat que es compleixi la normativa legal vigent en aquesta matèria. Ressalten la urgència de refondre en un mateix text les diferents normatives promulgades amb relació a la protecció de menors, ara molt dispersa. Alerten sobre la tendència a fer modificacions legislatives respecte a problemàtiques que responen més a una manca de planificació i recursos. Insisteixen que es tinguin més en compte les normatives i recomanacions institucionals com les de la darrera cimera sobre la Convenció de drets de l'infant.

BIBLIOGRAFIA

- Diamantopoulou, A. *Recomanacions en matèria de lluita contra l'exclusió social*. Bèlgica: UE, 2001. (Informe presentat des de la Comissió Europea)
- Doyal, L.; Gough, I. *Teoría de las necesidades humanas*. Madrid: Fuhem, 1994.
- Gómez-Granell, C.; Garcia-Milà, M.; Ripol-Millet, A.; Panchón Iglesias, C. *La infància i les famílies als inicis del segle XXI. Informe 2002*. 5 volums. Institut d'Infància i Món Urbà. Observatori de la Infància i la Família. Barcelona, 2002 (www.ciimu.org).
- Sen, A. *Social exclusion. Concept, application and srutiny*. Social Development Papers, 1. Office of Environment and Social Development. Manila: Asian Development Bank. 2000.